

Tukuma novada svinīgā sēde
Par kultūras mantojuma nozīmīgumu Tukuma kā novada pārvaldes centra identitātē
2023. gada 4. aprīlī plkst. 16.00
Tukuma muzeja Durbes pilī, M. Parka ielā 7, Tukumā

Programma

1. Tukuma nosaukums un juridiskais statuss:

- 1.1. Latvijas nacionālā arhīva ģenerāldirektore Māra Sprūdža. Tukums 1253. gada Kursas dalīšanas līgumā.
- 1.2. *Dr. h. c.* Inta Dišlere. Tukuma juridiskā statusa izmaiņas 770 gados.

2. Kultūras mantojuma nozīme Tukuma kā novada centra attīstībā

- 2.1. *Mg. hist.* Gundega Skagale. Krustakmens kā Tukuma kultūrvēsturiskās ainavas elements.
- 2.2. *Dr. cand.* Viktors Dāboliņš. Monētārās liecības par Tukuma ev. lut. draudzes vēsturi
- 2.3. *Mg. hist.* Una Bērente. Tukumnieku saktas no 14. līdz 18. gadsimtam.
- 2.4. *Dr. hist.* Gunita Zariņa. Antropoloģiskās liecības par Tukuma 16.-18. gadsimta iedzīvotājiem;
- 2.5. *Dr. hist.* Rūdolfs Brūzis. Arheoloģiskās izpētes nozīme Tukuma pilsētas attīstībā.

Tukuma nosaukums un juridiskais statuss

Tukums 1253. gada Kursas dalīšanas līgumā

Latvijas Nacionālā arhīva ģenerāldirektore Māra Sprūdža

Kuršu zemju pakļaušanu Zobenbrāļu ordenis kopā ar Rīgas bīskapu un Rīgas pilsētu uzsāka 13. gadsimta 20. gados. Pēc Zobenbrāļu ordeņa sakāves Saules kaujā 1236. gadā to turpināja Vācu ordenis kopā ar Kurzemes bīskapu. Kā atsevišķs spēks ar savām interesēm darbojās pāvesta legāti Alnas Balduīns un Modenas Vilhelms.

Kurzemes pakļaušanas procesi fiksēti salīdzinoši daudzos dokumentos – pakļaušanās līgumos, teritoriju dalīšanas līgumos, tiesību apstiprinājumos u.c. Pirmā rakstiskā vienošanās starp iezemiešu un vācu pusi slēgta jau 1230. gadā.

Kursas pakļaušanas process īpaši intensificējās 13. gadsimta vidū. Pirms un pēc 1250. gada ir sastādīti vairāki dokumenti, bet vietvārdiem visbagātākie ir tie, ko pieņemts saukt par 1253. gada Kursas dalīšanas grāmatām. Faktiski tie ir vairāki dokumenti, kuros Vācu ordenis un Kurzemes bīskaps vienojas par kuršu teritoriju, gan tobrīd jau pakļauto, gan nākotnē vēl iekarojamo, sadalīšanu savā starpā. Viena no šīm zemēm ir Vanemane (lībiešu izcelsmes vārds, šī teritorija bija daļēji kuršu, daļēji lībiešu apdzīvota) jeb Miera Kurša (no Vredecuronia (Fredekuronia)), kurā minēti 28 dažādi vietvārdi, tajā skaitā arī "Tukums ar pamestām zemēm starp Kandavu un Zemgali" (Tuckemen cum terris desertis inter Candow et Samigaliam). Līdz ar to 1253. gada dokuments ir tas avots, kurā gan Tukums, gan arī lielāks skaits citu Kurzemes apdzīvoto

vietu minēts pirmo reizi (par visu Kurzemi šajos dokumentos ir vairāk nekā 150 vietvārdu).

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabājas vairāki oriģināldokumenti par Kurzemes un Zemgales teritorijas pakļaušanu 13. gadsimta vidū, tomēr 1253. gada dokumentu oriģināls nav saglabājies, zinātniskajā apritē tiek izmantoti 14. gadsimta noraksti, kas savulaik glabājās kādreizējā Prūsijas valsts arhīvā Kēnigsbergā.

Kēnigsbergas arhīvā esošos dokumentus 19. gadsimta sākumā Vidzemes bruņniecības un arī Rīgas rātes uzdevumā apzināja Johans Kristofs Broce, kura sagatavotie dokumentu noraksti pieejami LNA LVVA. Norakstu sējumā, kas izgatavots Rīgas rātes uzdevumā, ir atrodamas arī 1253. gada Kursas dalīšanas grāmatas.

Tukuma juridiskā statusa izmaiņas 770 gados

Dr.h.c. Inta Dišlere

Tukuma vārds (*Tuckemen*) rakstos pirmoreiz pieminēts 1253. gada Kursas dalīšanas līgumā. Tukuma novads ietilpa Vācu ordenim piešķirtajā apgabālā. Kuršu tiesības saglabājās. 1299. gadā Tukuma koka pils bija novada militārais, administratīvais un saimnieciskais centrs, kas nodrošināja aizsardzību, pārtikas uzkrāšanu, satiksmi pa Livonijas–Prūsijas ceļu. 1416. gada 23. augustā pieminēts Tukuma tiesas apgabals. 1445. gadā dokumentos pieminēta Tukuma senpilsētiņa jeb miests. 15. gadsimtā Tukumā notikuši divi Livonijas ordeņvalsts landtāgi (1463, 1481) un diplomātiskas sarunas.

1561. gada 28. novembrī beidza pastāvēt Livonijas Konfederācija (*Terra Marianum*). Zināms, ka 1563. gada martā Kurzemes un Zemgales hercogam piederošā Tukuma pils bija „pamesta un tukša”. Savukārt, 1564. gada 1. maijā Tukuma pilskungs Dītrihs fon Šenkings Durbē izsniedzis aizdevumu hercogam Gothardam Ketleram (1517–1587). Tas ir gads, kad pirmoreiz pieminēts Durbes nosaukums.

1617. gada 18. martā saskaņā ar Valdības formulu (*Formula Regiminis*) Tukums kļuva par vienu no četriem administratīvajiem un tiesas centriem Kurzemes un Zemgales hercogistē. 1625. gadā Tukumā sāka darboties virspilskunga tiesa. Tukuma miesta attīstību, kavēja Polijas un Zviedrijas karaspēku sirojumi (1605, 1622, 1628, 1655–1660), īpaši hercoga Jēkaba (1610–1682) valdīšanas laikā.

1795. gada 17./28. martā muižnieki landtāgā nobalsoja par Pakļaušanās deklarāciju Krievijai, tāpēc Kurzeme kļuva par Krievijas gubernu. 1795. gada 27. novembrī cariene Katrīna II (1729–1796) piešķīra Tukumam apriņķa pilsētas tiesības. 1796. gada 28. jūnijā ievēlēta pirmā Tukuma dome (valde) un 1799. gada 17. jūnijā dibināts Tukuma maģistrāts (valde), pilsētas paplašināšanai piešķirtas 139 desetīnas no Ozolmuižas zemes.

Tukuma pilsētas pirmo ģerboni 1837. gadā zīmējis Jelgavas ģimnāzijas skolotājs, gleznotājs Johans Lēberehts Eginks (1784–1867). Ģerboni (ar piecām eglītēm) 1846. gada 11. martā apstiprināja Krievijas ķeizars Nikolajs I (1796–1855).

1870. gada 16. jūnijā visās Krievijas pilsētās tika ieviesti jauni pilsētu statūti, kas paredzēja modernizēt pārvaldi. 1892. gada 4. jūnijā izdots jauns pilsētu likums,

saskaņā ar kuru Tukuma pilsētai jāsamazina 30 domnieku skaits no 30 uz 20. Maģistrāta vēlēšanās 1897. gadā uzvarēja t.s. latviešu saraksts. 1899. gadā par pilsētas Domes priekšsēdētāju ievēlēts Šlokenbekas-Durbes dzimtkungs Karls fon der Reke (1861–1907). Tukuma pilsētas pārvalde pastāvēja līdz 2009. gada 1. jūlijam.

Kultūras mantojuma nozīme Tukuma kā novada centra attīstībā

Krustakmens kā Tukuma kultūrvēsturiskās ainavas elements.

Mg. hist. Gundega Skagale

2019.gadā, veicot arheoloģisko uzraudzību, zem Tukuma Evaņģēliski luteriskās baznīcas ieejas atsegts apstrādāts akmens ar teitoņu jeb spieķa krusta iekalumu. Akmeņi ar iekaltām vai iecirstām krusta zīmēm visbiežāk bijuši novietoti pie viduslaiku kapsētas robežas vai ārpus tās un iezīmēja vai nu individuālu apbedījuma vietu, vai iesvētītu kapsētu. No vairāk nekā divsimt Latvijas teritorijā arheoloģiski pētīto 14.-18.gs. apbedījuma vietu tikai desmit kapulaukos vai to tiešā tuvumā situēts laukakmens, kura novietojums vai izskats saistāms ar apbedīšanas vai kādiem citiem rituāliem. Turklāt tikai divas no astoņām arheoloģiski pētītajām kapsētām ar krustakmeni situētas pie baznīcas. Tas liek uzdot jautājumu ne tikai par laukakmeņu funkcijām, bet arī par šo apbedīšanas vietu iespējamo atšķirīgo statusu. Krustakmens ir liecība, ka jaunajai reliģijai – kristietībai - Livonijā lauku teritorijās nebija lielas ietekmes vietējos iedzīvotājos. Lai gan krustakmeņu primārā funkcija bija iezīmēt ainavā kristīgās telpas robežas, to sekundārā funkcija saistīta ar upurēšanu. Livonijas ordenis kā organizācija bija atvērts integrācijai, pat pieņemot vietējo iedzīvotāju pagānisko praksi, ja ar to varēja iegūt papildu sabiedrotos. Tas savukārt apstiprina hipotēzi, ka šīs mazās izmaiņas ainavā nemainīja vietējo iedzīvotāju sakrālo pasauli, kuri, neraugoties uz kristietības izplatīšanu, turpināja izmantot laukakmeņus, kā to bija ieraduši.

Monētārās liecības par Tukuma ev. lut. draudzes vēsturi sešos gadsimtos

Dr.cand. Viktors Dāboliņš

2019.–2020. gada arheoloģiskie izrakumi pie Tukuma Sv. Trīsvienības Ev. lut. baznīcas nesuši bagātīgu pienušumu Tukuma vēstures izpētē. Iegūti 268 numismātiskie priekšmeti, no kuriem 264 monētas, kas kalta laika diapazonā no 14.gs. pirmās puses līdz 20.gs. vidum. Atrasti arī četri 15.-16.gs. Rietumeiropā darināti žetoni. Kopumā tie raksturo sešos gadsimtos izmērāmu Tukuma evaņģēliski luteriskās draudzes vēsturi un priekšvēsturi.

Tā kā izrakumu areāls pārklājās ar vēsturisko tirgus teritoriju, iegūtais materiāls sniedz liecības par Tukuma miesta un vēlākās pilsētas attīstību vēstures līkločos, pamatiedzīvotāju rocību, apbedīšanas tradīcijām un arī Tukuma vietu plašākos monetāros procesos.

Kopumā var novērot, ka numismātiskajā materiālā ir pārstāvēti gandrīz visu Latvijas teritorijā agrāk pastāvējušos kaltuvju kalumi. Negaidītus atklājumus nes kopējā atradumu statistika: atrasti tikai trīs Kurzemes hercogistē kaltie šiliņi, turklāt

visi no Gotharda Ketlera (1517–1587) valdīšanas gadiem. Pārsteidzoši daudz 14. gs. nogales un 15. gs. sākumu Livonijas kalumi. Arheolģiskajā materiālā konstatēts samērā neliels skaits tuvāko kaimiņzemju – vācu, zviedru, krievu, leišu un poļu kalumi. Gandrīz puse no visiem priekšmetiem zviedru valdnieku – Kristīnas (1626–1689), Kārļa X Gustava (1622–1660) un Kārļa XI (1655–1697) – šiliņi. Atrasta tikai viena salīdzinoši augstas proves un vērtības monēta – Tartu bīskapa Dītriha II Damerova (1379–1400) laikā kalts artigs. Visas pārējās iegūtās naudas vienības ir uzskatāmas par sīknaudu.

No ekonomiskās perspektīvas raugoties, tas liecina par Tukuma monetārās ekonomikas provinciālo raksturu un pamatiedzīvotāju zemo pirktspēju, bet no otras puses par integrētību Livonijas sociāli ekonomiskajos procesos. Tā kā sīknauda galvenokārt atrasta kā kapu piedeva, nav jāšaubās, ka apbedījumu tradīcijā naudai piešķirta tikai simboliska nozīme. Ciktāl runa bija par naudas iesaisti funerālajā tradīcijā, baznīcēni šai lietai piegājuši ar lielu mērenību.

Tukumnieku saktas no 14. līdz 18. gadsimtam

Mg. hist. Una Bērente

Tukumā atrastās krāšņās saktas ir rotājoša un praktiska apģērba sastāvdaļa, kas pagātnē liecināja par nēsātāja etnisko un sociālo identitāti, kā arī mantisko stāvokli. Pilsētnieku ārienē redzamās saktas sniedz priekšstatu par Tukuma kā pārvaldes centra tirdzniecības sakariem un kontaktiem ar citiem reģioniem, kā arī norāda pilsētas 14.–18. gs. sabiedrības gaumi un turības līmeni.

Saktas bija izplatītākās rotaslietas Latvijā laikā no 13. līdz 17. gs. Tās izgatavoja no bronzas vai misiņa, bet retāk no sudraba, izņēmuma gadījumos – no zelta. Visvairāk – 199 – saktas Tukuma pilsētā atrastas arheolģiskajos pētījumos kapsētā pie luterāņu baznīcas. No tām 169 ir riņķsaktas, divas – sirdsveida saktas, bet 30 – pakavsaktas. Daudzveidīgākais ir riņķsaktu klāsts. Tās pārstāv šādi tipi: saktas ar apaļu loku, saktas ar stūrveida izvirzījumiem, rozetveida, stieples sprādzes, Betlēmes zvaigznes tipa, zvaigžņu, Kurzemes burbuļsaktas, ierakstu, kā arī derību saktas. Riņķsaktas valkājuši gan vācu, gan latviešu tautības tukumnieki. Savukārt, pakavsaktas nēsājuši pārsvarā Tukumā dzīvojošie latvieši. Saktu daudzskaitlība un daudzveidība norāda, ka Tukumam nostiprinot savas kā pārvaldes centra funkcijas, pilsētā nostiprinājās vācu ģērbšanās un rotāšanās paražas, ko pārņēma arī turīgie latvieši.

Vairākas no seno tukumnieku saktām var tikt veiksmīgi izmantotas pilsētas un sabiedrības modernas vizuālās identitātes veidošanā. Īpaši jāizceļ reti atrastās Kurzemes burbuļsaktas. Vērtīgi atradumi ir divas derību saktas – viena no tām ir apzeltīta, bet otra izgatavota no sudraba.

Antropolģiskās liecības par Tukuma 16.-18. gadsimta iedzīvotājiem

Dr. hist. Gunita Zariņa

Tukuma 16.-18. gadsimta iedzīvotāju pētījumiem bija pieejams Tukuma Sv. Trīsvienības baznīcas kapsētas plašais apbedījumu materiāls no 2003., 2019. un 2020. gada arheolģiskās uzraudzības darbiem, kas veikti sakarā ar inženiertehnisko tīklu ierīkošanu baznīcā un baznīcas pamatu hidroizolācijas uzlabošanu.

Arheoloģiskajos izrakumos iegūts plašs savrupatradumu antropoloģiskais materiāls: 644 indivīdi no vairākiem kaulu kambariem un 65 indivīdi no 42 netraucētajiem apbedījumiem.

Kopumā starp apbedītajiem 35% līdz 45% ir bērni vecumā no 0 līdz 14 gadu vecumam, kas ir raksturīgi šim vēsturiskajam periodam. Vīriešu un sieviešu īpatsvars kapsētā kopumā ir proporcionāls. Vīriešu mirstības maksimums vērojams 50-55 gadu vecumā. Augsta sieviešu mirstība konstatēta jau 20-25 gadu vecumā, iespējams, tā saistīta ar pirmajām dzemdībām. Otrais mirstības maksimums sievietēm, tāpat kā vīriešiem, tiek novērots 50-55 gadu vecumā. Tukumnieku vidējais mūža ilgums 14.-18. gadsimtā ir viens no garākajiem Latvijā – 46,9 gadi vīriešiem un 40,3 gadi sievietēm. Tas liecina, ka daļa no viņiem piederēja augstākajiem sociālajiem slāņiem. Viena sieviete savā mūžā vidēji dzemdēja 5 bērnus. Tukuma iedzīvotāju vidējais augums ir visai garš – 173 cm vīriešiem, 160 cm sievietēm.

Arheoloģiskās liecības un apbedīto zobu sistēmas stāvoklis liecina, ka pie baznīcas sienas apbedīti pilsētas turīgākie iedzīvotāji. Viņiem vērojama veselīgāka zobu sistēma ar mazāku zobu nodilumu un salīdzinoši garu augums. Tas liecina par patstāvīga kvalitatīva uztura lietošanu dzīves laikā. Par lielākās pilsētas iedzīvotāju daļas veselība stāvokli grūti spriest pēc fragmentārā kaulu materiāla. Konstatēti atsevišķi saauguši roku kaulu lūzumi, deguna traumas, slimību izraisītas kaulu struktūras izmaiņas, muguras skriemeļu spondilozē sākot ar 35–40 gadu vecumu.

Arheoloģiskās izpētes nozīme Tukuma pilsētas attīstībā

Dr.hist. Rūdolfs Brūzis

Tukums ir to nedaudzo Latvijas pilsētu vidū, kur plašāki arheoloģiskie pētījumi veikti jau pirms 90 gadiem. Kopumā arheoloģiski pētīta 1750 m² liela platību gan pilsētas vēsturiskajā centrā jeb miesta teritorijā, gan ārpus tā robežām. Pētījumi veikti dažādu periodu un veidu arheoloģiskajos objektos: 11.–12. gs. kapulaukā, 12.–13. gs. pilskalnā un tā apmetnē, viduslaiku pils un miesta vietā, 14.–18. gs. kapsētā, kā arī 17.–20. gs. apbūves zonā.

Lielākā arheologu uzmanība veltīta apbedījumu vietai, kas no 14. līdz 18. gs. pastāvējusi ap luterāņu baznīcu. Tajā apbedīti Tukuma – novada pārvaldes centra – turīgie un ietekmīgie iedzīvotāji, tāpēc izpētes darbos atrasts Ziemeļkurzemes pilsētu baznīcu kapsētām netipiski bagātīgs arheoloģiskais materiāls. 14. gs. pirmās puses brakteāts ir pašreiz senākā liecība par Tukuma miesta apdzīvotību un attiecas uz laiku, kas Livonijas ordeņa būvēta (ap 1330) mūra pils. Ļoti rets atradums ir 14. gs. krustakmens ar iekaltu teitoņu krusta attēlu. Interesanti ir arī Kurzemes hercogistes baznīcu kapsētās retie brokāta atradumi – vīrieša vestes apšuves un jaunu sieviešu vainagi. Visi atradumi ir dokumentēti, lai nodotu Tukuma muzejam.

Atradumu kultūrvēsturiskais konteksts būtiski maina līdz šim zināmo informāciju par bērnu tradīcijām Ziemeļkurzemes miestos viduslaikos un agrajos jaunajos laikos un atklāj arī daudz jauna par Tukuma draudzes novada sabiedrību, tās iekšējām attiecībām, cilvēku etnisko piederību, veselību, uzturu un dzīves apstākļiem. Arheologu pētījumu rezultāti raksturo Tukuma kultūrtelpas daudzveidību. Tie aktualizē būtisko nepieciešamību aizsargāt arheoloģisko mantojumu, kas saglabājies līdz šim zemes darbu neskartajās pilsētas zonās. Pētījumu rezultātos, to skaitā Tukuma muzeja kolekcijās, meklējamas

būtiskas atbildes mūsdienu Tukuma un tukumnieku identitātes vēsturisko sakņu meklējumos.